

KAROLINSKA SJUKHUSETS MÅNGFACETTERADE KONSTSKATT

Porträtt av Gösta Forssell

Håkan Eriksson, Evi Gustavson-Kadaka och Jan Lindsten

Inledning

Såvitt vi kunnat utröna har ingen KS-medarbetare avporträtterats så många gånger och med så många tekniker som Gösta Forssell. Skälet härtill är att han utgjorde en, man skulle nästan kunna säga idolförklarad, förgrundsgestalt i såväl Karolinska sjukhusets (KS:s) som Karolinska Institutets (KI:s) historia framför allt genom sitt engagemang i planeringen av sjukhusets byggnadslösningar samt dess strukturella och funktionella organisation. Nu rör den här artikeln ju porträtt som gjorts av Gösta Forssell, men för att ge en bakgrund till deras tillkomst vill vi börja med en sammanfattning av hans biografi. Omfattande beskrivningar härav återfinns i Åke Åkerlund. *Gösta Forssell. Levnadsbeskrivning. K. Svenska Vetenskapsakademiens ledamöter, 134, sid 635-680, 1954* varur en del citat kommer att återges (kursiv stil), Wolfram Kock (redaktör). *Från Gösta Forssell och den svenska röntgenologins ungdomstid. Glimtar ur brev samlade av Gunnel Nicou f. Forssell. Nordisk Medicinhistorisk Årsbok. Supplementum X, 1984* och *Cancerföreningen i Stockholm. Cancerföreningen i Stockholm 100 år, Radiumhemmet 100 år, 2010*, samt i viss mån i Jerzy Einhorn. *Radiumhemmet och Konung Gustaf V:s jubileumsklinik. Karolinska Sjukhuset 1940-1990, En minnesbok, 1990*.

En utvald samling av det stora antal övriga porträtt som finns på KS presenteras i artikeln *KAROLINSKA SJUKHUSETS MÅNGFACETTERADE KONSTSKATT. Porträtt. Håkan Eriksson och Jan Lindsten*.

Kort biografi

Gösta Forssell (1876-1950) (Fig. 1) härstammade från en släkt med akademiska traditioner som Åke Åkerlund beskrev på följande sätt.

Gösta var den äldste sonen i en hastigt uppväxande niohövdad syskonskara, varur framväxte den sedermera så ryktbara brödrakedjan på sex lärda män, därav tre professorer, en i medicinsk radiologi, en i byggnadsstatik, en i veterinärkirurgi och tre fil. doktorer, därav en civilingenjör, en arkivman och chefsarkivarie i Stockholms stad och en läroverkslektor, historiker och publicist.

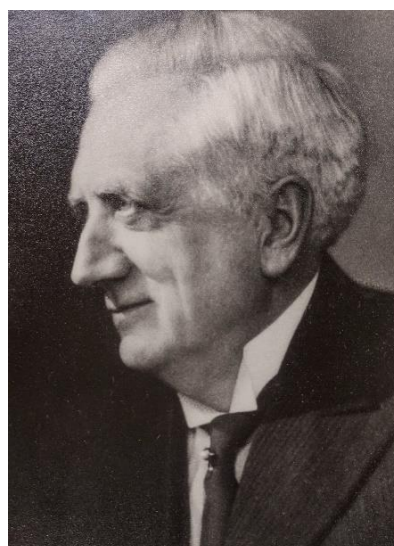

Fig. 1. Foto av Gösta Forssell 1935. Fotograf okänd.

År 1895 avlade Gösta Forssell mogenhetsexamen i Norra Latinläroverket i Stockholm, och redan då beskrevs han som *en ljus ledargestalt med starka skönlitterära intressen*. Därefter började han studera medicin vid KI där han blev med.lic. 1906 och med.dr 1913. Men redan dessförinnan hade han engagerat sig i utvecklingen av radioterapi. Bakgrunden härtill var Wilhelm Conrad Röntgens epokgörande upptäckt 1895. Den kom att spridas oerhört snabbt över stora delar av världen, och redan 1896 startade det första svenska specialinstitutet - *Thor Stenbecks röntgeninstitut* - vid vilket Forssell anställdes som amanuens (1899-1900).

Parallellt med de tidiga röntgenpionjärerna Thor Stenbeck och Tage Sjögren, som drev privata röntgeninstitut, tog John Berg (professor i kirurgi och direktör för Serafimerlasarettet) initiativ till bildandet av Serafimerlasarettets röntgeninstitut, vars verksamhet omfattade röntgendiagnostiska undersökningar. Gösta Forssell blev dess chef 1908. För att kunna ge röntgen- och radiumbehandling till såväl polikliniska som ineliggande patienter hyrdes en lägenhet på Scheelegatan nära sjukhuset för insamlade medel. Den lilla privata kliniken som öppnade där 1910 fick namnet *Radiumhemmet*. När dess verksamhet sedan expanderade flyttade Radiumhemmet efter några år till Fjällgatan på Södermalm 1916. Forssell var överläkare vid Radiumhemmet under åren 1910-1926, och på hans initiativ startade man där *Fysiklaboratoriet* (senare *Avdelningen för strålfysik*) och *Svulstpatologiska laboratoriet* (omdöpt till *Radiopatologiska* och därefter till *Tumörpatologiska institutionen*) under ledning av Rolf Sievert respektive Olle Reuterwall. 1936 knöts Radiumhemmet till KI och bereddes samtidigt helt nya lokaler på KS-området där det invigdes 1938. Dessförinnan hade Gösta Forssell utnämnts till professor (i medicinsk radiologi - personlig 1917 och ordinarie 1926 - omvandlad till medicinsk röntgendiagnostik 1936-1941).

Viktigast i det här sammanhanget är ändå att föra fram Gösta Forssells insatser för KS, som sammanfattades i Åke Åkerlunds presentation på följande sätt.

Först skall emellertid här ett annat av Gösta Forssells organisatoriska storverk skildras, hans outtröttliga och helhjärtade medverkan i det triumvirat (Gösta Forssell, Einar Key och Carl Westman), som framför alla andra krafter skapade vårt nya kliniska rikssjukhus, Karolinska sjukhuset på Norrbackaområdet.

Gösta Forssell kom att bli djupt engagerad i allt rörande KS:s tillkomst. Han deltog i utarbetandet av huvudförslaget från 1925, och blev därefter ledamot i 1926 års sjukhuskommitté och 1931 års byggnadskommitté. Hans förslag till planlösningar ansågs geniala speciellt vad gällde utformningen av röntgenavdelningens lokaler och organisation. Åkerlund beskrev med beundran Forssells insatser som följer.

Gösta Forssell var skapad till ledare och nydanare. Om man i hans rikt facetterade personlighet söker efter de egenskaper som haft avgörande betydelse för hans ledarställning inom svensk radiologi, stannar man först vid hans utomordentliga organisationsförmåga och vid den outtröttliga energi och eldande entusiasm, som besjälade honom, när han ville nå ett mål. Han utarbetade alltid sina förslag med ytterligare grundlighet och saklighet, de voro aldrig några hastverk utan resultatet av ytterst ingående prövningar, överväganden och ställningstaganden. Han diskuterade gärna viktigare projekt med sina närmaste medarbetare, ofta in i de minsta detaljer, innan han fattade sin slutliga ståndpunkt, som han sedan formulerade kristallklart och med logisk skärpa. Han ville aldrig framlägga ett för-

slag, förrän han själv var alldeles övertygad om möjligheterna för dess lyckliga realiserande. För sina idéer kämpade han sedan oförvägen och frejdig och alltid med blanka vapen och öppet visir.

Av alla Gösta Forssells insatser finns det skäl att nämna ytterligare några för att göra bilden av honom mer fullständig.

- Cancerföreningen i Stockholm bildades 1910 och Gösta Forssell var dess sekreterare under åren 1910-1926 och ordförande 1927-1945. Föreningen drev Radiumhemmet fram till 1941 då Staten tog över driften.
- Gösta Forssell initierade och genomförde en riksinsamling som resulterade i *Konung Gustaf V:s Jubileumsfond* vilken överlämnades som gåva till Kungen på dennes 70-årsdag den 16 juni 1928. Kungen tillkännagav att medlen skulle användas för bekämpandet av kräftsjukdomarna samt befrämja det vetenskapliga studiet av dessa. Ett synligt resultat av insamlingen är Radiumhemmets nuvarande byggnad. Bakom planeringen av denna första så kallade *Jubileumsklinik* stod Gösta Forssell.
- Under åren 1899-1949 publicerade Gösta Forssell 200 arbeten inom vitt skilda områden, till exempel arbeten rörande röntgenanatomiska och röntgendiagnostiska ämnen samt utredningar och betänkanden av vitt skilda slag.
- Gösta Forssell deltog med stor framgång i ett stort antal internationella kommittéer och kongresser inom det radiologiska fältet, inte sällan som president. Ett citat ur Åkerlunds levnadsteckning illustrerar den roll han då spelade.

Gösta Forssell var en glänsande nordisk radiologrepresentant, representativ och sammanhållande, imponerande och charmfull, strålande av vitalitet och entusiasm. "Vad vi allra mest avundas de svenska radiologerna är Gösta Forssell" yttrade träffande en hyllande dansk röntgenkollega. Det var under sådana nordiska radiologkongresser som Gösta Forssell av grannländernas radiologer hyllades såsom "hela Nordens röntgenkonung" eller "strålfursten" i Norden.

- Gösta Forssell var också ledamot av Kungl. Vetenskapsakademien från 1923 samt vice ordförande i *Nobelstiftelsens styrelse* (1933-1943).
- Alla dessa lovord gör att man på intet sätt blir förvånad när man läser att Gösta Forssell dessutom var en mycket uppskattad lärare och inspektor för *Medicinska Föreningen* vid KI under 15 år.

Porträtt

Mot bakgrund av vad som sagts finns det skäl att inleda själva porträttavsnittet med ytterligare ett citat från Åke Åkerlunds levnadsteckning.

Som en gärd av djup tacksamhet och beundran för det Karolinska triumviratets oavlåtliga insatser för att på Norrbackaområdet skapa en medicinsk vetenskapsstad och ett bestående hem för medicinsk undervisning och utbildning, en härd för teoretisk och klinisk forskning och för praktisk sjukvård, lät Karolinska sjukhusets direktion i huvudentrén till sjukhusets huvudbyggnad uppsätta tre stora porträttmedaljonger, utförda av SVANTE NILSSON, ordnade i en treklöverformad grupp av tre stormän, vilkas skapande fantasi, kärlek och energi

i endräkt, sammanhållning och samarbete förde verket till en lycklig fullbordan: Gösta Forssell, Einar Key, Carl Westman (Fig. 2).

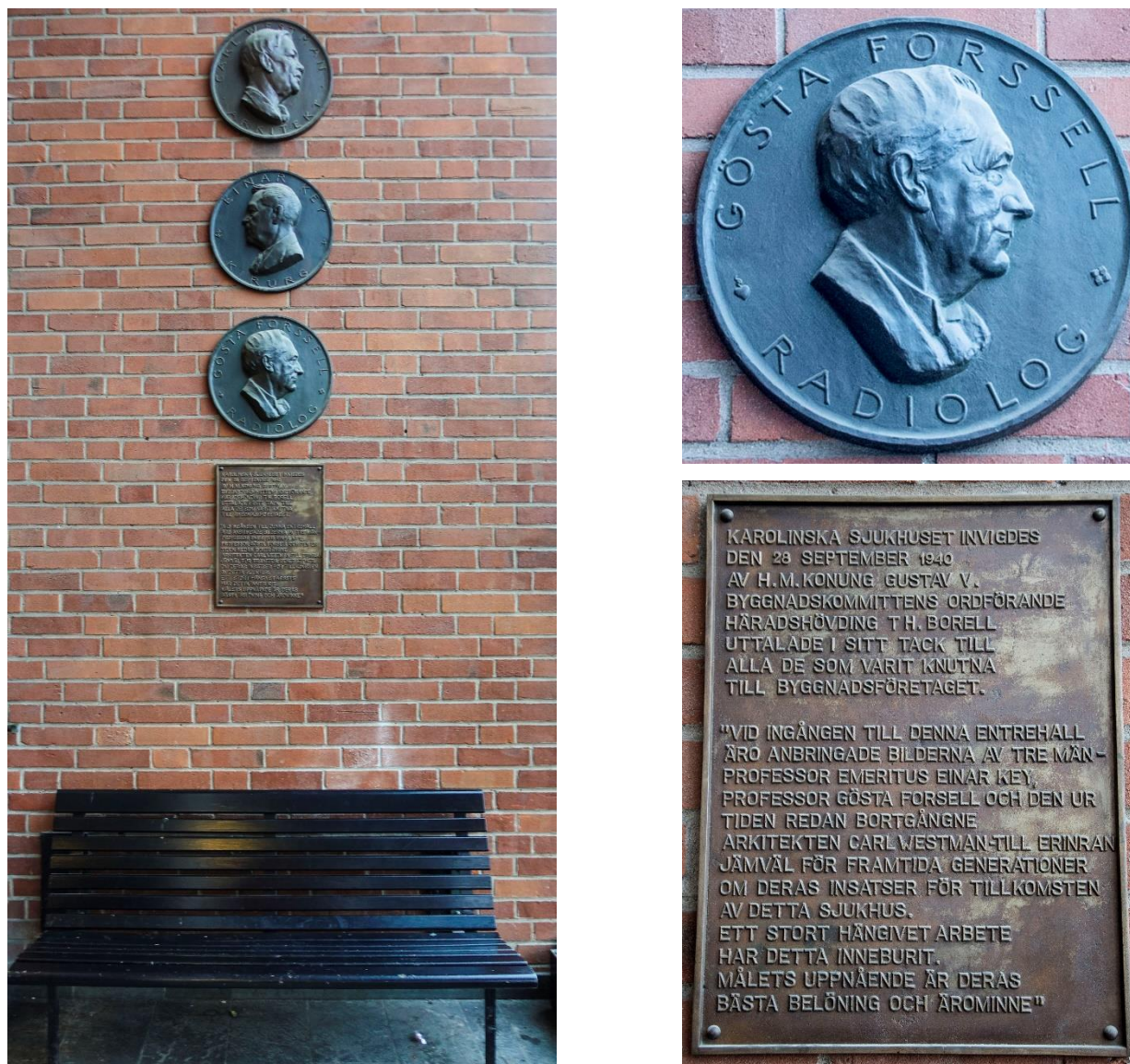

Fig. 2. Porträttmedaljonger (brons, diameter 50 cm) av Carl Westman (överst) , Einar Key (i mitten) och Gösta Forssell (underst samt i större förstoring upptill höger) utförda 1940 av Svante Nilsson och uppsatta i KS:s huvudentré tillsammans med en minnestavla (44 x 59 cm) i samband med sjukhusets invigning samma år. Foto år 2016 Håkan Eriksson.

PORTRÄTTMEDALJONGERNA utfördes alltså av konstnären Svante Nilsson (1869-1936), som var en på sin tid känd medaljkonstnär som finns representerad på Nationalmuseum och Kungliga Myntkabinettet. De är utförda 1940, runda och med porträtten skickligt utformade i relief på klassiskt sätt. Att de är mycket porträttlika framgår inte minst av medaljongen av Gösta Forssell.

Åkerlund nämner emellertid att det skulle ha funnits tre porträttmedaljonger utförda av Gösta Carell, Erik Lindberg respektive Svante Nilsson. Gösta Carells (1888-1962) porträttmedaljong (eller snarare porträttrelief då den är fyrkantig) ses längst till vänster på ett fotografi som togs i samband

med invigningen av Radiumhemmet 1938 (Fig. 3) (den var en av fyra porträttreliefer av John Berg, Gösta Forssell, Joseph Nachmansson respektive Mimi Althainz som utformats av Carell och placerats tillsammans på en av väggarna i väntrummet på entréplanet). Porträttreliefen av Gösta Forssell (39 x 48 cm) gjorde Carell 1926 i samband med Forssells 50-årsdag. Den lär ha nedmonterats i samband med en ombyggnation 1983, och finns idag i ett förråd på KS.

Fig. 3. Foto taget i entréhallen på Radiumhemmet i samband med dess invigning 1938 i närvaro av Konung Gustaf V (fotograf okänd). Pilen pekar på bronsreliefen av Gösta Forssell – en av fyra bronsreliefer gjorda för detta tillfälle av Gösta Carell (fotot av porträttreliefen erhållet av Kulturförvaltningen vid Stockholms läns landsting).

Ingen av oss har sett någon medaljong utförd av Erik Lindberg (1873-1966) och kan därför inte heller beskriva den. Detta är naturligtvis beklagligt, inte därför att det råder brist på porträtt av Gösta Forssell, utan för att den utgör ett verk av en betydande konstnär.

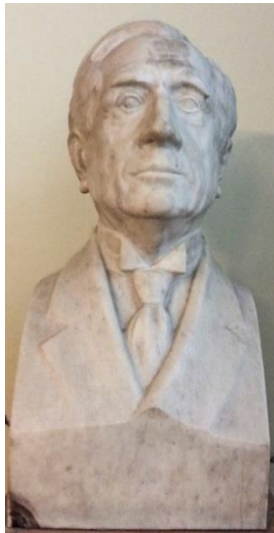

Fig. 4. Byst i vit marmor av Gösta Forssell utförd 1941 av Ivar Johnsson (höjd 61 cm). Fotograf. H. Eriksson

Hur många **BYSTER** (porträttskulpturer) som gjorts av Gösta Forssell vet vi inte, men Åkerlund anger tre, av David Edström (1873-1938), Ivar Johnsson (1885-1970) respektive Eric Rafael-Rådberg (1881-1961), alla väl etablerade konstnärer på sin tid.

- Någon byst utförd av David Edström, eller spår av en sådan, har vi inte kunnat finna. Däremot återfinns Ivar Johnssons byst från 1941 uppställd i det demonstrationsrum på avdelningen för diagnostisk radiologi som för ett antal decennier sedan fungerade som läkarmatsal och vars invändiga trätak dekorerats med målningar av medicinalväxter av Göte Hennix (se *KAROLINSKA SJUKHUSETS MÅNGFACETERADE KONSTSKATTER, Porträtt. Håkan Eriksson och Jan Lindsten*) (Fig. 4). Bysten är som synes mycket skickligt utförd i vit marmor och porträttlik (höjd 61 cm plus en 140 cm hög sockel). Ivar Johnsson är mest känd för sina monumentala skulpturer och finns representerad på många offentliga platser i olika delar av landet.

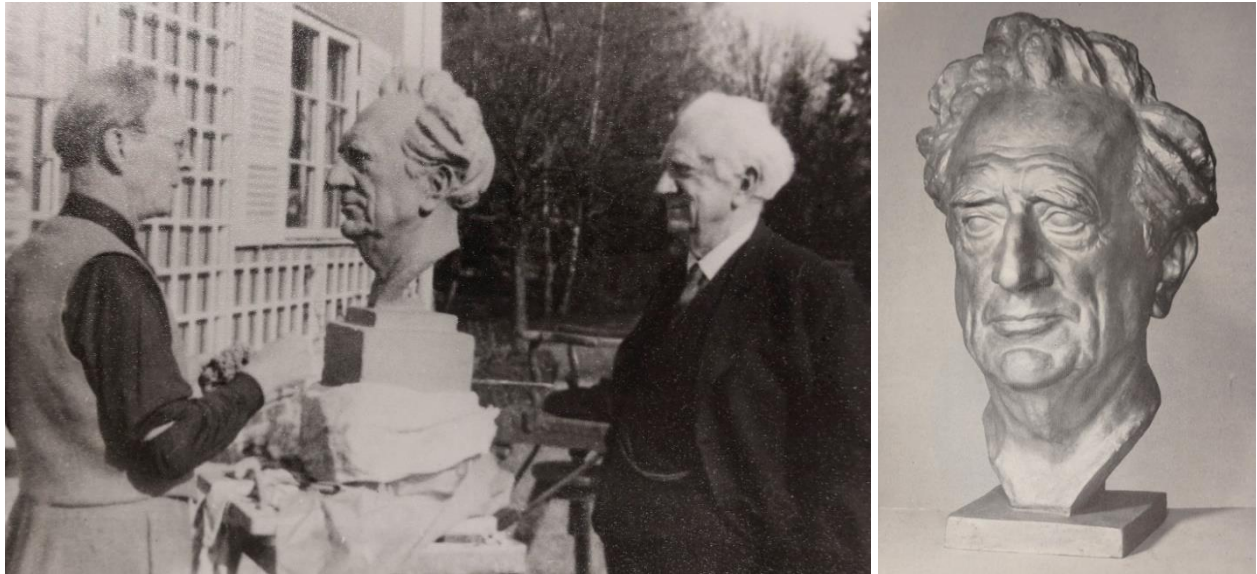

Fig. 5. Fotografi av konstnären Eric Rafael-Rådberg som arbetar med bysten (lera) av Gösta Forssell (1948). Fotograf okänd. **Fig. 6.** Bysten i Fig. 5 gjuten i brons (ur Åke Åkerlund. *Gösta Forssell 1876-1950, To the memory of his life and work.* Acta Radiologica, Supplementum 131,1956).

Vad gäller bysten gjord av Eric Rafael-Rådberg från 1948 så har vi dessvärre endast kunnat återfinna den på fotografier. I Fig. 5 ses konstnären arbeta med originalet till bysten i närvaro av modellen Gösta Forssell. Samma byst, men gjuten i brons, visas i Fig. 6 men är då mindre levande. Eric Rafael-Rådberg finns representerad på Moderna museet och har gjort flera, offentligt placerade skulpturer i olika delar av landet.

Tre verkar vara ett genomgående tal vad gäller porträtt av Gösta Forssell, för även när vi kommer till **OLJEMÅLNINGAR** har tre verk kunnat identifieras, av Wilhelm Smith, Isaac Grünewald respektive Axel Wallert. Även om Isaac Grünewald är den av de tre konstnärerna som fortfarande är mest känd så var de alla mycket välrenommerade på sin tid.

Wilhelm Smith (1867-1949) var professor i måleri vid Konstakademin (1913-1932) och främst landskaps- och porträttmålare och finns representerad på ett antal museer, bland annat Nationalmuseum.

Isaac Grünewald (1889-1946) beskrivs i Wikipedia som *den första svenska moderniströrelsens ledande gestalt, och var sin konstnärsgenerations mest omdiskuterade och mest produktive företrädare*. Han var professor vid Konstakademin (1932-1942) och är känd för sina porträtt- och landskapsmålningar samt dekorativa arbeten, bland annat teaterdekorationer. Grünewald finns representerad på flera museer, till exempel Nationalmuseum och Moderna museet.

Axel Wallert (1890-1962) målade ett stort antal porträtt och landskap men deltog också i utsmyckningen av många offentliga byggnader, bland annat Stockholms stadshus och olika kyrkor. Han finns representerad på flera museer, till exempel Nationalmuseum och Prins Eugens Waldemarsudde.

Vi har alltså här framför oss tre fantastiska porträtt (alla placerade på Radiumhemmet) utförda av några ytterst framstående svenska konstnärer (Fig. 7, 8 och 9). Porträtten är mycket välkomponerade och också tidstypiska. De är porträttlika och återspeglar Gösta Forssells personlighet. Smiths

porträtt tillkom 1926 i samband med Gösta Forssells 50-årsdag. Precis som i Wallerts porträtt från 1946 utstrålar Forssell trygghet, godmodighet och auktoritet. Grünewalds porträtt, som enligt vår mening är det konstnärligt sett mest spektakulära, skiljer sig från de två övriga genom att Forssell här snarast ser ut att vara bekymrad eller sorgsen och präglad av stundens allvar. Vad som i så fall skulle ligga bakom det vet vi inte. Porträttet målades ju 1940, det vill säga vid en tidpunkt då Gösta Forssells storartade insatser för KS kröntes i samband med sjukhusets invigning.

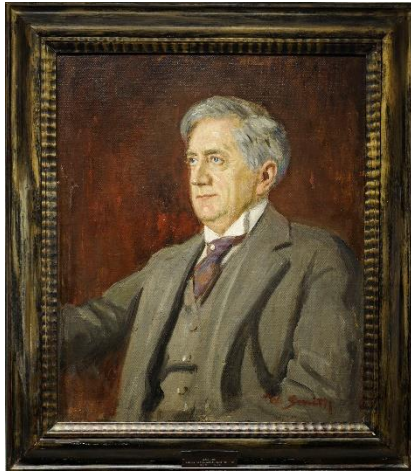

Fig. 7. Wilhelm Smiths porträtt i olja av Gösta Forssell från 1926 (66 x 78 cm). **Fig. 8.** Isaac Grünewalds porträtt i olja av Gösta Forssell från 1940 (71 x 90 cm). Foto Håkan Eriksson. **Fig. 9.** Axel Wallerts porträtt i olja av Gösta Forssell från 1946 (88 x 98 cm). (c) Axel Wallert / Bildupphovsrätt 2017

Ett porträtt, en odaterad **TUSCHTECKNING** utförd av Hilding Nyman (1870-1937) och förvarad på Radiumhemmet, skiljer sig från övriga porträtt av Gösta Forssell genom att framställningen påminner om en karikatyr (Fig. 10). Som sådan är den mycket porträttlikt och försöker inte överdriva utseendemässiga särdrag.

Hilding Nyman (far till konstnären Olle Nyman) var främst känd för sina landskapsbilder och folklivsskildringar men också som illustratör och skämttecknare i tidningen Strix. Han finns representerad på Nationalmuseum.

GLASFÖNSTRET (*Lux vitae genetrix - Ljuset är livets moder*) (177 x 131 cm) av Harald Lindberg som finns uppsatt i ett litet väntrum, väl synligt från den centrala vänthallen på entréplanet i Radiumhemmet, innehåller det mest särpräglade porträttet av Gösta Forssell (Fig. 11). Fönstret donerades till KS av Elis Bervens vänner på dennes 60-årsdag den 4 mars 1945 för att hedra minnet av hans och hans kollegors gärning i kräfterforskningens tjänst. Detta, sakralt inspirerade verk illustrerar hur folket, representerat av en man, en kvinna (i leksandsdräkt) och ett barn, tar emot de undergörande strålarna som utgår från den radiumskål som bärs av Marie Curie och det röntgenrör

Fig. 10. Tuschteckning (20 x 27 cm) av Gösta Forssell utförd av Hilding Nyman (år okänt). Foto Håkan Eriksson.

som Wilhelm Conrad Röntgen (i akademisk dräkt) håller. Upp till höger ses Radiumhemmets förgrundsgestalter (från vänster) Elis Berven, Rolf Sievert, James Heyman, Olle Reuterwall och Gösta Forssell. Överst finns också bilder av delar av Katarina Kyrka, i vars församling Radiumhemmet låg tidigare (om än enbart under en kortare period), KS och Sorbonnes universitet (där radiologin föddes) avbildade.

Harald Lindberg (1901-1976) är mest känd som skärgårds- och porträttmålare och finns representerad på bland annat Nationalmuseum och Moderna museet. Han var också en framstående skribent och poet. Vad gäller Glasfönstret så ritade, målade och slipade han överfångsglaset själv, medan spröjsningen och sammansättningen utfördes av glasmästaren Gustaf Ringström, N.P. Ringströms verkstad.

Fig. 11. Glasfönstret (177 x 131 cm) av Harald Lindberg 1945.
(c) Harald Lindberg / Bildupphovsrätt 2017.

Gemensam nämnare

De 11 porträtt som presenterats är utförda med olika tekniker av olika konstnärer. Tre av verken är odaterade, men de åtta som är daterade utfördes under åren 1926-1948 av några av vårt lands mest framstående konstnärer under denna tidperiod. Valet av konstnärer skedde uppenbarligen med omsorg i avsikt att föreviga en känd person som gjort sig bemärkt genom stora och ovärderliga insatser på bästa möjliga sätt.

Det hör till ovanligheten att en och samma person blir avporträtterad på det sättet, och att porträtten tillkom under just de åren var säkert inte heller någon tillfällighet. Det var ju kring 50-årsdagen och därefter som Gösta Forssell stod på höjden av sin karriär – Radiumhemmet och KS planerades, växte fram och startade en verksamhet som skulle visa sig få stor nationell och även internationell betydelse. Porträttsamlingen tonar således fram som en storartad illustration av en människas monumentala insats.

Tack

Författarna vill på det här sättet tacka

- Hans Jacobsson, Avdelningen för medicinsk radiologi på KS, samt Inga-Lill Bäckström, Oskar Lindblom och Susanne Vollmer, Kulturförvaltningen inom Stockholms läns landsting, för hjälp med framtagande av några bilder i artikeln,
- organisationen *Bildupphovsrätt i Sverige* för råd och anvisningar betingade av de upphovsrättsliga regler som gäller för de bilder som ingår i artikeln.
- de arvingar som gett oss tillstånd att lägga ut berörda bilder på WikiKS hemsida.